

ROMANE POPULARE ROMÂNEȘTI PĂTRUNSE PRIN FILIERĂ SLAVĂ: ALEXANDRIA

I. C. CHIȚIMIA

În majoritatea lor, romanele populare au avut o răspîndire universală, neîntîlnită la nici un alt tip de scrieri, trecînd de la un popor la altul, în diferite împrejurări și pe diferite căi, continuînd să circule, de manieră folclorică, în multiple variante, existente în aceeași limbă sau în limbi diferite. Pînă în ultima vreme s-au studiat de specialiști, cu precădere, circulația și filiația textelor, dar nu s-au făcut studii comparative mai adînci, pentru a pune în lumină diferența caracteristicilor de structură și de artă literară. De fapt, asemenea texte au fost considerate de către unii cercetători, în mod eronat, ca simple transpuneri în limbi naționale ale unor scrieri străine, fără legătură cu fondul literar autohton. Pe de altă parte, multe dintre cărțile populare au fost privite ca lucrări destinate plebei, intelectualitatea și «nobilimea» fiind preocupate mai ales de literatura individuală, aureolată cu nume de scriitori. Pentru a deveni corespunzătoare și «nobile», unele romane au fost prelucrate, pe gust «cavaleresc», în versuri, cum s-a întîmplat cu *Alexandria*, transformată în sec. al XII-lea într-un lung poem în versuri de douăsprezece silabe (vers numit de atunci «alexandrin») de către trei poeți medievali francezi: Lambert le Tort de Chateaudun, Alexandre de Bernay și Pierre de Saint-Cloud¹.

Totuși, încă din secolul al XVII-lea romanele populare au început să fie luate în considerație ca opere literare, și un Pierre Daniel Huet afirma în 1670 în lucrarea sa *Lettre de Mr. Huet à Mr. de Segrais de l'origine des romans*, că «ceea ce se numește propriu-zis romane sînt istorii pline de aventuri..., scrise cu artă în proză, pentru plăcerea și instruirea cititorilor»². P. D. Huet nu cunoștea însă bine originea și răspîndirea romanelor populare și numai cercetările asidue din secolele următoare, mai ales din secolele al XIX-lea și al XX-lea, au lămurit în mare măsură asemenea probleme, rămînînd încă puncte neclare, pe măsura descoperirii unor texte necunoscute, intrate încă din vremuri vechi în circulație.

Pe baza stadiului actual al studiilor și edițiilor de cărți populare, se poate trece la o fază nouă a cercetărilor, și anume aceea a examinării artei literare

¹ Gaston Paris, *La littérature française au moyen-âge*, ed. VI, Paris, 1913, p. 79, Julian Krzyżanowski, *Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI*, Cracovia, 1926, p. 47; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 215.

² P. D. Huet, *Traité sur l'origine des romans*, ed. II, Paris, 1678, p. 129: «Ce que l'on appelle proprement romans sont des histoires feintes d'aventures..., écrites en prose avec art, pour le plaisir et l'instruction des lecteurs». Cf. și Ștefan Glixelli, *Studia i szkice porównawcze*, Liów, 1919, p. 44 și urm.

de care dispun romanele populare, faptul ieșind în evidență mai cu seamă prin studii comparative, privind același roman în redacții interne și externe.

Am arătat bunăoară că *Istoria lui Archirie și Anadan*, răspîdită în Orient și la popoarele din sud-estul Europei, a suferit schimbări serioase, prin trecerea de la un popor la alt popor și chiar în interiorul aceleiași literaturi, în texte fiind vorba de variante aproape de tip folcloric, ceea ce l-a îndreptățit pe Anton Pann să refacă fără ezitare conținutul unui asemenea vechi text românesc și să ajungă în fond la o operă personală, considerată greșit ca o ediție fidelă a textului vechi¹.

Analizînd și comparînd acum între ele diferitele manuscrise românești ale acestui roman, cu bază de plecare într-un text slav, se observă că nu este vorba de copii de pe un prototip, ci de *texte cu schimbări izbitoare atît în ordinea proverbelor, cît și a legendelor*, ceea ce dovedește o tratare de manieră folclorică a conținutului. Elementele componente par înscrise nu după un text avut în față, ci după cum s-au păstrat în memorie. Maniera folclorică se remarcă și în limbaj, care capătă note dialectale, ca în următorul exemplu, scos din două texte diferite:

« Archirie iar zise:

— Ba, fătul meu, că tu ai fost ca lupul cînd mergea pe urma oilor. Iar păcurariul îl văzu și-i zise: « Căci mergi, lupule, pe urma « oilor? » Iar lupul îi zise: « Mergu, căci mă doare ochii și leacul îmi iaste prahul oilor ». Dar lui nu-i era de vreun leac ci-i era că doară va apuca vreo oaie ca să o mănînce. Așa fui și eu cu tine »².

« Archirie zisă:

— Ba, făt-mieu, că tu ai fost ca lupul cînd merè pă orma oilor. Iară on păcurariu vinè de la oi și merè acasă și să tilni cu lupul și-l întrebă: « Unde mergi așè tare? ». Iară lupul zisă: « Mărg pă orma oilor că mă dor ochii și m-i leacul vravul oilor ». Iară lui nu-i era de leacu ce-i era voia să apuce vro o oaie să mănînce. Așè ai fost și tu, făt-mieu »³.

Narațiunea are linii comune, dar, după cum se vede, cu o acustică deosebită a limbajului și cu o exprimare folclorică, în al doilea fragment, în care nu poate fi vorba de strictă dependență a textelor, ci de o povestire liberă, fixată pe hîrtie. Alte comparații dovedesc același lucru, dar asupra acestei probleme am stăruit într-un alt articol⁴.

Probleme similare se ridică și în legătură cu *Alexandria*, pătrunsă în literatura românească tot prin filieră slavă. Este meritul lui N. Cartoian, remarcabil specialist în domeniul literaturii populare scrise, de a fi dovedit, prin cercetări fundamentale, izvorul slav de redacție sîrbocroată al *Alexandriei* românești⁵. De asemenea, s-au publicat studii fundamentale în Europa în

¹ I. C. Chițimia, *L'« Histoire du sage Ahikar » dans les littératures slaves et la littérature roumaine et ses rapports avec le folklore*, în *Rsl.*, IX, 1963, p. 413—426; I d e m, *Româinul popular « Povestea lui Archirie filozoful » în literaturile slavă și română*, « Studii și cercetări de istorie literară și folclor », XII, 1963, p. 599—609.

² *Povestea lui Archirie filozoful, cînd îl învăță pe nepotul său Anadan carte*, în: I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, I, p. 319.

³ *Istoria lui Archirie cum au pățit cu on nepot de soră, a lui mumă, Anadan, pre care l-au crescut* (manuscris în posesia autorului).

⁴ Vezi mai sus, n. 1.

⁵ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910; I d e m, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuțiuni (studii și text)*, București, 1922; I d e m, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 209—231.

legătură cu originea, diferitele redacții, filiația și răspîndirea acestui roman¹. Preocupați de un comparatism al elementelor comune, învățații au neglijat pe cele specifice: împrosptări de narațiune și stil, eliminări și adaose, care dau romanului o altă compoziție și-i făuresc o artă literară a sa, în fiecare versiune sau redacție.

Alexandria a luat naștere în lumea și limba greacă în ultimele secole înaintea erei noastre, s-a îmbogățit ulterior cu diferite legende și a fost atribuită istoricului Callisthenes, care luase parte la războaiele lui Alexandru cel Mare. Această redacție a constituit izvorul nenumăratelor prelucrări ivite în evul mediu. A pătruns în traducere slavă la bulgari și ruși², iar în traducere latină la popoarele occidentale. Încă din sec. al IX-lea, *Alexandria* este citată sub forma unei «epitome», *De ortu, vita et obitu Alexandri Magni*, după traducerea alcătuită de un Iulius Valerius, se spune, cu vreo patru secole mai de vreme³. O traducere mai tirzie a Alexandriei, din sec. al X-lea, a fost efectuată de arhiepiscopul italian Leon, după un manuscris grecesc, găsit și copiat de el la Constantinopol, cu prilejul unei călătorii. Această nouă traducere s-a răspîndit în multe cōpii, iar în 1473 s-a tipărit înția oară la Utrecht: *Historia Alexandri Magni, regis Macedonie, de proeliis*⁴. Versiunea arhiepiscopului Leon a avut o largă răspîndire⁵ și a devenit, în fond, baza transpușnerilor în limbi naționale a romanului lui Alexandru cel Mare, mai ales la popoarele occidentale. Prin intermediul acestui text latin s-a făcut o traducere și în limba slavonă de redacție sîrbocroată a *Alexandriei*, la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea, iar de pe această versiune sîrbocroată s-a transpus romanul în românește, probabil la sfîrșitul secolului al XVI-lea, astăzi fiind cunoscută o copie din 1620⁶. S-a vorbit mereu de traduceri, în realitate avem de-a face cu *transpușneri*, în care sînt prezente multe schimbări, în spirit local, și în acest sens vrem să atragem atenția.

De exemplu, în versiunea latină a prezbiterului Leon, împăratul Darius face în ceasul morții doar cîteva reflecții în legătură cu fragilitatea vieții omenești⁷. În versiunea polonă din 1550, meditațiile acestea capătă caracterul

¹ Paul Mayer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen-âge*, t. I (texte), t. II (studiu), Paris, 1886, XXIII + 343 + 400 p.; E. A. Wallis Budge, *The history of the Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*, Cambridge 1889; vezi și «Zeitschrift für Assyriologie», VI, 1891, p. 357—404; Julius Zachel, *Pseudokallisthenes*, Halle, 1867; Adolf Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907; H. E. Müller, *Die Werke des Pfaffen Lamprecht*, München, 1923; Fr. P. Magoun, *The Gestes of King Alexander of Macedon. Two Middle English Alliterative Fragments*, Cambridge, 1929; E. E. Stepan Gaevski, «Александрія» в давній українській літературі (Вступ і текст) Kiev, 1929, IV + 233 p.; Bertel's, *Роман об Александре и его главные версии на Востоке* Moscova—Leningrad, 1948; Hans Holm Bielfeldt, *Die Quellen des altschechischen Alexandreis*, Berlin, 1951 etc.

² V. Istrin, *Александрия русских хронографов*, Moscova, 1893; A. N. Veselovski, *Из истории романа и повести. Sankt-Petersburg*, 1886—1888; L. Miletić, *Една българска Александрія от 1810*, Sofia, 1936.

³ P. Mayer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen-âge*, t. II, p. 3 și urm.

⁴ Incunabilul reprodus de Mirosław Kryński, *Historia Aleksandra w tłumaczeniu Leonarda Bonieckiego*, Varşovia, 1920 (textul latin însoțește traducerea polonă din 1510). Textul lui Leon editat critic de dr. Fr. Pfister, *Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo*, Heidelberg, 1913.

⁵ *Historia de proeliis* a pătruns și în literatura rusă (cf. V. Istrin, *op. cit.*, t. I, p. 313 și urm.).

⁶ Publicată de N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922, p. 82—118.

⁷ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 98.

unei lungi și frumoase elegii, în care între altele se spune, cu o expresivă figură de stil, că «viața noastră este ca pînza de paianjen, pe care brusc un vînt o poate rupe și transforma în nimic»¹, ceea ce va relua M. Costin în *Viața lumii* — și poate nu întîmplător — sub forma «Paianjenii sînt anii și zilele noastre»². Acest pasaj nu apare în versiunile sirbească și românească.

Dar există și fenomenul invers. Versiunea latină, de pildă, în ediția critică a lui Fr. Pfister, are o singură scrisoare a lui Alexandru către maică-sa, Olimpiada, trimisă spre sfîrșitul expediției, și compusă pe puncte, povestind într-un stil sec de cronică cele întreprinse și cele văzute de împărat, încheierea doar fiind ceva mai caldă: «Vidi ibi et alias ammirabiles causas, quas recitare non possum. Gaude mi, carissima mater»³. Versiunea polonă amintește de scrisoare, dar nu o mai transcrie în vreun fel⁴. Versiunile slavă și română însă conțin două scrisori ale lui Alexandru către Olimpiada, una după patru sau cinci, alta după șapte ani de expediție⁵, ambele vibrante și într-un stil care le conferă calitate folclorică și valoare poetică:

«Про мысль кыш'ньюго бога господжн,
и матери моеи Олимп'иадн царици и
оучителю моему Аристотелю пишу
радовати се.

Ге сед'мо лѣто юсть од нелиже
изыходом одъ тоуду, и за ксѣхъ-з-
лѣтъ не оупнелхомъ вамъ, ни пороучи-
хомъ иже о насъ. Гие же сѣгрѣшнѣе
нѣсть до насъ, ни отъ нелюб'ве се
юсть; ноу соупротивъ стоештимъ
намъ великому царю Дарію, нѣго
раз'бикашѣ и отъ нѣго раз'бикашѣми,
и о семъ оумъ скон оупразник'ше,
писати вамъ не доспѣхомъ. Ныни же
вѣдомо вамъ да юсть, іако съ нимъ
тришти бик'ше се, іето побѣдихомъ [...].
И кн, іаже о васъ, оупншете ми и сами
къ Македонн здрав'ствуйте»⁶.

Eu, Alexandru, împărat peste toți împărații, scriu la muma mea Olimpiada și la dascălul meu Aristotel: sănătate și viață trimiți dumnélor-voastré. Și acum sînt șapte ani de cînd n-am trimis noi la voi, nici voi la noi carte, nici de bine, nici dă rău. Și de aceasta este a noastră vina. Ci să iertați, că pînă acum așa am avut războaie mari, cu toate țările pînă la Persida lui Darie [...]. Iară acum voi să știu și de viața voastră, cum lăcuiți, și cum iaste Machedoniia, și cum auziți de noi. Și fiți sănătoși»⁷.

Din comparația cu versiunea slavă, se vede că nu este vorba de o traducere a textului, ci de introducerea unor idei și a unui stil epistolar autentic

¹ *Historia o żywocie i znamienitych sprawach Aleksandra Wielkiego* (1550), ed. Julian Krzyżanowski, Cracovia, 1939, p. 74: «Żywot nasz jest pajęczynie przyrownan, która widzi sie, że barzo subtylnie sprawiona, a gdy przypadnie na nię wiatr nagly, tedy sie przerywa i w niwecz obraca».

² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 322.

³ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 127.

⁴ *Historia o żywocie...* Aleksandra Wielkiego, ed. J. Krzyżanowski, p. 137: se spune doar că Alexandru a scris mamei și lui Aristotel.

⁵ În versiunile respective scrisorile sînt inversate: cea după cinci ani de expediție este trimisă mai tirziu decît cea scrisă la șapte de la începutul expediției.

⁶ Stojan Novaković, *Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности*, Belgrad, 1878, p. 75. Comp. *Александрия роман об Александре Македонском по русской рукописи XV века*, ed. M. N. Botvinnik, I. S. Lurie, D. V. Tvorogov, Moscova, 1965, p. 39.

⁷ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, t. II, p. 48.

românesc, controlabil veacuri întregi în cultura veche și în popor. Autorul a substituit imaginii literare din versiunea slavonă o alta nouă, în corelație cu tabloul cultural și cu spiritul poetic local.

Dar mai interesantă este scrisoarea mamei către fiu, inexistentă în versiunile latină și polonă, prezentă însă în versiunea slavonă și în cea românească, cu note totuși radical diferite:

«Вѣдомо да єсть царствію твоємоу, іако от нелиже вѣдѣнна твоєго кѣ макѣдонин раздоучихъ се, от толе сръдце мое и доуша рать сѣтвориста великоу, и оумирити нѣхъ ода толе не могохъ и до днѣхъ; нѣ вѣсєгда сѣ слѣзлами толѣшти ієсѣмъ и твоєіе поминати отъ мене раздоучениє, сыноу моему; и вѣса царскаа богатѣства и злата ни кѣ что же вѣмѣниаю, твоєго поминати оумишениа.

Не тако бо азѣ немилостка єсѣмъ, іакоже тебе минѣ се быти. Да аште тебе оутѣдно єсть, скоро приди; аште ли неутѣдно царствію твоємоу єсть силоу величнєства твоєго оставити и сѣ рохсандрою кѣ намѣ прити, намѣ повели кѣ тебѣ прити, идѣши аште тѣи хощеши. И здравѣствоуи и боудни вѣсєга сѣкѣта царь»¹.

«Și să știi, fătul meu, că de cînd s-au despărțit maica ta de la tine, de atunci s-au învrăjbit sufletul meu cu inima mea, și eu nu-i poci împăca, ci numai cu lacrimile, eu, maica ta, mă mîngîi. Și le vârs ziua și noaptea, și eu cuget: *vedea-te-voi sau nu te voi mai vedea?* Că mă bat cu cugetele ca corabiile cu valurile mării! Și eu n-am pre nimene în lume, fără numai pre tine. Ci mă rog, dragul maicăi, și te jur, pentru Dumnezeu și pentru țița de la mine carea ai supt, să-m trimiți carte: au tu să vii la mine, au eu să vin la tine [...], că nici te-am văzut, nici te-am auzit, de sînt douăzeci și cinci de ani. Ci voi să te văz și să moriu. Și să fii sănătos întru mulți ani»².

Se vede limpede că stilurile celor două scrisori sînt diferite, deși ambele au cîteva idei comune. În scrisoarea slavonă Olimpiada nu poate «să liniștească nici cu lacrimile gîndul despărțirii, și ar da tot aurul și bogățiile împărăției» pentru revederea fiului, dar în această scrisoare nu se găsesc figurile de stil naiv popular, pe care le îmbracă scrisoarea românească. Unde este atunci traducerea aidoma a textului de care se vorbește uneori? Comparația «eu mă bat cu cugetele ca corabiile cu valurile mării» este specifică și se găsește întrebuintată și în alte cărți populare românești: «eu mă bat cu gîndul, spun alte texte, ca corabia cu valurile mării», cu corespondență în varianta cîntecului popular: «Și eu mă bat cu gîndurile ca apa cu malurile».

De altfel, înseși redacțiile românești au schimbări de tonalitate de la o epocă la alta. De exemplu, aceeași scrisoare în redacția mai veche din 1620 sună, în general, altfel față de cea citată mai sus, din 1794, și, deși veche, are în unele locuri o exprimare mai frumoasă, cînd spune: «și cuget, maica ore vedē-te-va au nu te va mai vedē?» sau cînd încheie: «Ce acmu să-mi trimeti carte să știu și eu de tine. Și să-m fi sănătos într-ani mulți și buni»³.

¹ Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 135. Comp. M. N. Botvinik, I. S. Lurie, O. V. Tvorogov, *op. cit.*, p. 65.

² I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 76.

³ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 110.

De asemenea, la moartea lui Alexandru, în versiunea latină și polonă, macedonenii de lângă patul lui îl plîng pe acesta și soarta lor personală viitoare:

«Melius fuerat nobis omnibus mori tecum, quia post mortem tuam regnum non stabit. Vae nobis, ubi nos dimittis»¹.

«Lepiej by nam było wszystkim pomrzeć, niżli widzieć ciebie przed naszą oblicznością umierającego. Wiemy to, iż po śmierci twej królestwo nasze będzie rozproszone. Niestety nam nędznym, gdzie opuścimy pana naszego, Aleksandra?»².

În locul acestei scurte lamentări a bărbaților, versiunea sîrbească și cea română introduc un bocet de tipul celor improvizate și îl pun pe seama Ruxandrei. Este deci o schimbare de structură a textului, dar și bocetul are note distincte de duioșie în cele două versiuni. Autorii au imprimat bocetelor introduse tradiția și culoarea locală:

«Роксанда кръзно до земліє раздра,
и косе до земліє распоусти, съ плачємъ
къ Ялєксандроу іако жнкоу говорашє:

Жєны і дєть, плачєтє съ мною [...].
О Ялєксандрє, всєго свєтѣ царєу, силнїи
господнїкѣ, да кръвнїкѣ ли мєнє бѣшє,
понїєжє къ чоуждїхъ остави мє землїахъ!
Сам іако слън'цє съ слън'цємъ заидє.

Нѣ о слън'цє и горн и хълмн и морє
и краснаа дрѣвѣ плодєкїтаа, плачнїтє съ
мною дѣнїкѣ. Источнїтє источнїкѣ
слъзнїи отъ очнїю моєю, и єзєро
наплннїтє, горєу напоїаштє пєлїннєкоу,
оноу горєу єдєкнїтоу мнѣ»³.

«Ruxandra plîngea și zicea:

O, vai de mine Alexandre, amărîta
de mine, dragul meu Alekxandre,
împăratul meu și domnul meu, dară
eu ce-ți fusei vinovată de mă scoseși
în țeri streine și acum mă lași jalnică
și amărîta? Pentru aceasta plîngeți
astăzi toți împărații, și craii și domnii,
tinerii și bătrînii, munții și codrii, și
toate rîurile și izvoarele, întristați-vă!

Și iară zise:

O, dragul meu Alexandre, astăzi
apuse soarele meu și al machedo-
nienilor! O amar mie, Alexandre,
astăzi întunecă lumea toată! Să plîngă
soarele și luna, și stelele, cîmpii și
codrii, de veninul meu...»⁴.

În bocetul din versiunea sîrbă, Ruxandra invită să plîngă cu ea, în spiritul folclorului local, «soarele și munții, marea și frumoșii pomi roditori, iar izvorul lacrimilor ei să umple iezerul». În cea românească ea cheamă să ia parte la jale împărații și craii, tinerii și bătrînii, munții și codrii, soarele, luna și stelele, ceea ce se regăsește în folclorul românesc:

«Plîngeți și voi, codrilor,
Mîndrelor pădurilor,
Plîngeți și voi, apelor,
Dimpună pietrilor...

Plîngeți și voi, munților,
Și voi, mîndre văilor,
Plîngi, o, lună, și tu, soare,
Cînd omul din lume moare...»⁵.

Este clar că în fiecare fragment de bocet avem de-a face cu un alt tablou literar, în care culorile sînt puse cu materialele și tradiția pe care fiecare scriitor

¹ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 129.

² J. Krzyżanowski, *op. cit.*, p. 144.

³ Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 149. O redacție similară a bocetului la V. Jagić *Život Aleksandra Velikoga*, în «Starine», III, 1871, p. 328. Comp. M. N. Botvinik etc., *op. cit.*, p. 71.

⁴ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 84.

⁵ S. Manguia, *Calendar pe anul 1883*, Biserica Albă, 1882, p. 129.

în parte le avea la dispoziție. Meritul acestor vechi cărturari este că n-au făcut traduceri literale. Cartea populară a trecut prin primenirea intelectuală și sufletească personală și a căpătat o nouă înfățișare.

Dar deosebiri de structură a textului se constată mai accentuat nu numai între versiunile occidentale și cele răsăritene, ci și între versiunile răsăritene înseși. Astfel, în versiunile răsăritene se găsesc inserate o serie de anecdote și legende, care nu există în versiunile occidentale. Versiunile occidentale încearcă să se păstreze la tonul unei expuneri grave, în timp ce versiunile răsăritene nu exclud gluma și hazul. Se povestește, de pildă, că un turc bătrîn (în versiunea sîrbă e persan) își cănea barba ca să pară tînăr și Alexandru cel Mare întîlnindu-l l-a luat în deridere, spunîndu-i, spre hazul celor de față, că «barba și-o cernește, iară din picioare slăbește»¹. Altădată, tot spre hazul celor prezenți, l-a invitat în glumă pe un demnitar al său, cu numele tot de Alexandru, chipeș între ai săi, dar fricos în război, sau să se comporte în luptă ca el, împăratul, sau să-și schimbe numele, ca să nu-l facă pe al lui de ocară². Comună este și anecdota în care Alexandru dăruiește unui sărac, care-i ceruse sprijinul ca să-și mărite fata, o sumă fantastică de galbeni, ceea ce l-a zăpăcit pe sărac. Alexandru cel Mare l-a liniștit, spunîndu-i că așa e darul împărațesc³. Comunitatea acestor legende este de temă, dar narațiunea are culoare specifică. Pe lingă asemenea legende comune versiunilor sîrbești și românești, există și altele complet deosebite. Bunăoară, în versiunea sîrbească există o legendă în care înaintea lui Alexandru este adus un indian, excelent trăgător cu săgeata, să dea un asemenea spectacol. Indianul, cu toate insistențele, refuză să tragă. Este gata să-i cadă capul, dar pînă la urmă se dovedește că n-a exersat arcu de zece zile și în fața împăratului, din cauza emoției, ar fi putut să dea greș și să se facă de rîs. Împăratul l-a iertat și i-a dat drumul⁴. În locul acestei legende, versiunea românească introduce alta. Înaintea lui Alexandru este adus un tilhar, care este întrebat de ce tilhărește. Acesta răspunde c-o face din sărăcie. Și pentru că ucide cîte un om, lumea îi zice tilhar. Dar el, Alexandru, omoară cu zecile de mii, însă, fiindcă are mulți supuși, toți îi spun împărat. Alexandru l-a făcut căpitan de oaste⁵. Legenda are o importanță deosebită, fiind un protest social contra războiului, tocmai într-o operă în care predomină acțiunile războinice ale lui Alexandru cel Mare. Negreșit, «tilharul» are curajul unui haiduc, care înfruntă pe domn și este deci întruchiparea unui fond literar local.

Nouă față de versiunea sîrbă este și anecdota femeii care vine la Alexandru să-și pîrască bărbatul c-o bate și-o suduie, iar împăratului îi este vrăjmaș. În spiritul legendelor despre Vlad Țepeș⁶, Alexandru cel Mare îi taie limba,

¹ Comp. Stojan Novaković, *op. cit.*, p. 136: «аште ли напсаломи старости оуеркнати не можши» Vezi și V. Jagić, *op. cit.*, p. 320; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77.

² Comp. St. Novaković, *op. cit.*, p. 137; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 111; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77.

³ Comp. St. Novaković, *op. cit.*, p. 137; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 111.—112; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 77—78.

⁴ St. Novaković, *op. cit.*, p. 137.

⁵ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 112; I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 78.

⁶ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 203 și 210; P. Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, 1961, p. 360.

ca să nu-și mai poată pîri bărbatul, fiindcă nu este « datina muierei să pîrască pre bărbat » și fiindcă trebuie să ia aminte și alte femei¹. Așadar, versiunea românească introduce narațiuni noi față de cea sîrbească, în spiritul folclorului românesc.

Integrarea romanului *Alexandria* în fondul de cultură românească se face deci în mod vizibil. Aspectele acestei integrări sînt multiple, de la fragmente întregi, autohtone, la stil. Cînd Darie, lovit mișelește, își cheamă fiica, pe Ruxandra, s-o mărite cu Alexandru, el îi vorbește cu același patos și cu aceeași jale cu care Neagoe Basarab se adresează în *Învățătură* fiului său Petru: « Iată că eu aduc ție bărbat de la Machedonia, fără de veste și fără de nădejde; că eu nu cugetam să-ți fac nunta ta așa de grabă, ci eu cugetam la nunta ta să chem toți craii și domnii »².

De asemenea, scena în care Alexandru Machedon culege pe Darie din « pulberea » drumului și de sub picioarele cailor³ este identică cu cea în care Skinder este ridicat din praful drumului și din picioarele cailor de împăratul Firusah, în *Istoria lui Skinder*⁴. O epocă culturală are o circumscriere, iar o serie de elemente, care îi fac distincția și îi dau nota caracteristică, apar mai frecvent. M. Costin respinge *Alexandria* ca izvor istoric⁵, dar nu o depreciază ca operă literară, cum înțeleg unii specialiști. Din contră, se pare că a citit-o cu plăcere și i s-au întipărit în minte figuri de stil, ca în cazul căderii monarhilor, cu un zgomot sau ecou asemănător cu acela al căderii copacilor în pădure:

« Așa iaste împărăția ca și copaciul mare: cînd cade mare sunet face », spune *Alexandria* la căderea lui Darie⁶.

Iar Miron Costin repetă la căderea lui Vasile Lupu:

« Precum [...] copacii cei înalți mai mare sunet fac, cînd să oboară, așa și casele cele înalte [...], cînd cad »⁷.

Cărțile populare au, prin urmare, vine de absorbție și vine de difuziune, și faptul acesta n-a fost încă studiat în toată complexitatea lui. În fiecare literatură cărțile populare și-au făcut loc prin adaptare la mediul social și cultural al zonei și al țării date.

În acest sens, elementele paremiologice sînt și ele elocvente. În *Alexandria* latină și în cea polonă, cînd Darie se laudă cu oști multe împotriva lui Alexandru cel Mare, acesta spune oamenilor săi că « o grămadă de muște nu este în stare să înfrîngă un mic număr de viespi »:

« nullam lesionem facere prevalet multitudo muscarum parvitati ves- » « wielkie zebranie much nie uczyni pium »⁸. » żadnej porażki małości ossam »⁹.

¹ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 80; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 114; aci, în versiunea mai veche din 1620, narațiunea are note deosebite.

² I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 47.

³ *Ibidem*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 342.

⁵ M. Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, p. 39: « Scrie Pliutarh, vestit istoric, la *Viața lui Alexandru Machidon*, care au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basme, cum scrie o *Alexandrie* den grece ori dintr-altă limbă scoasă pre limba țării noastre... »

⁶ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 40.

⁷ M. Costin, *op. cit.*, p. 135.

⁸ Fr. Pfister, *op. cit.*, p. 93.

⁹ J. Krzyżanowski, *op. cit.*, p. 65.

Versiunea sîrbocroată, precum și cea românească însă întrebuințează aci un proverb de tentă balcanică, cu răspîndire în folclor:

«Многе коу'ке м'ѣдведе терають, нѣ малѣ оу'едають»¹. «Pre un urs mulți cîini îl latră și nici unul nu-l mușcă»².

După cum se observă, versiunea românească însăși nu traduce literal proverbul sîrbesc: pe un urs multe cățele îl hăituiesc, dar puține îl mușcă», ci îl transpune apropiat de spiritul folclorului local «cîinii latră, ursul joacă» sau «cîinii latră, lupul trece».

Din paremiologia orientală și balcanică este introdus și proverbul care recomandă respect față de înțelept, în formulare total diferită în cele două versiuni:

Добрѣ речен'но юсть: «моудра накажи моужа и възлюбить те, безоум'на же и възненавидить те. Дан прѣмоудроу виноу и прѣмоудрен боудеть»³. «Mai lesne iaste ție și mai bine cu înțeleptul a purta pe umăr o pîiatră mare, decît cu nebunul a bea vin»⁴.

Acest proverb a fost «colportat» de *Istoria lui Archir și Anadan*, cu aceleași nuanțe de formulare diferită⁵, ceea ce dovedește, o dată mai mult, formarea și păstrarea unei tradiții stilistice.

În formulare specifică au fost introduse și alte două proverbe cu largă circulație, și anume:

«Прѣклон'ноу главоу ни оштри мьчѣ не сѣчетъ»⁶. «Capul plecat nu-l prinde sabia niciodată»⁷.

și

«По истинѣ в'сака сола отъ языка своего погибаетъ»⁸. «Toată pasărea pre limba ei piere»⁹.

Există numeroase alte elemente care atestă același mod de prelucrare și adaptare zonală sau națională a *Alexandriei* și implicit a oricărui roman popular. Stabilirea filiațiunii textelor nu înseamnă stricta lor dependență. Dar mai mult decît atît, aceste cărți populare, mult gustate și apreciate de

¹ St. Novaković, *op. cit.*, p. 56.

² I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 38.

³ St. Novaković, *op. cit.*, p. 31 (proverbul în gura lui Diogene).

⁴ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 28 (aci proverbul este pus pe seama lui Solomon).

⁵ I. C. Chițimia, *L'« Histoire d'Ahikar »*, în Rsl, IX, 1963, p. 422; I d e m, *Romanul popular « Povestea lui Archir filosoful »*, în SCILF, XII, 1963, p. 606: « mai bine să porți o pîatră mare la umărul tău cu omul înțelept, decît să șezi la masă cu nebunul ».

⁶ St. Novaković, *op. cit.*, p. 103. Variantă la V. Jagić, *op. cit.*, p. 294: « приклонну главоу ни оштар меч не сече ».

⁷ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 63. Variantă la N. Cartoian, *op. cit.*, p. 97: « capul plecat nu-l taie sabia », mai apropiată de formularea folclorică: « Capul plecat sabia nu-l taie ».

⁸ St. Novaković, *op. cit.*, p. 93. Variantă la V. Jagić, *op. cit.*, p. 287: « по истини всака сола од языка своего погибает ».

⁹ I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 59; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 92: « Toată pasărea pîntru limba ei piere ».

Eminescu, au pagini scrise cu talent, într-o aromă veche, vie și populară, a limbii românești, au dat cititorilor emoții și dispun în multe locuri de o adevărată artă literară, neglijată de cercetători. Este necesară, prin urmare, o valorificare a cărților populare în această direcție, a structurii și importanței lor ca opere de artă făcând parte din tezaurul culturii noastre naționale.

НАРОДНЫЕ РОМАНЫ, ПРОНИКШИЕ К РУМЫНАМ ЧЕРЕЗ ПОСРЕДСТВО СЛАВЯН: АЛЕКСАНДРИЯ

(Резюме)

В исследованиях о народных книгах в их международной циркуляции затрагивается в основном, вопрос о путях их проникновения и их влияния, и остается в стороне вопрос о характере их структуры и художественных особенностей применительно к каждому народу в отдельности.

В предыдущих своих работах автор показал процесс обновления народных книг путем перевода на другой язык и путем перехода от одного народа к другому. В данной работе автор занимается *Александрией*.

Этот роман с большой международной циркуляцией имел самые различные редакции: от западных поэтических (Франция), предназначенных для аристократической среды, вплоть до фольклорных, представленных у славян и у румын. Автор прежде всего проследживает латинский, польский, старославянский (сербской редакции) и румынский варианты. Сравнение текстов этих вариантов показывает, что, во-первых, они группируются по культурным зонам с характерными для них чертами; во-вторых, каждый раз благодаря переводу тексты пополняются новыми, местными элементами, особенно фольклорными. Собственно говоря, затрагивается вопрос не о переводах, а о переработках.

В этом смысле румынская *Александрия*, восходящая к старославянской редакции (сербского извода), отличается инновациями в области стиля и чертами, присущими анекдоту. Переписка Александра Великого со своей матерью Олимпиадой, легендарные мотивы романа, описание походов Александра Македонского низводятся до языка и фольклорных мотивов, типично румынских. Благодаря этому книга приобретает новую жизнь, получает огромное распространение на протяжении многих веков и входит составной частью в национальную культуру.

Восприятие этой книги, как впрочем и других, происходило в значительной мере свободно, по фольклорной системе, и факт сам по себе свидетельствует о тесной связи между народными книгами и фольклором, из которого первые постоянно черпали элементы, обновляющие их, а в других случаях, в свою очередь обогащали его содержание.

ROMANS POPULAIRES ENTRÉS DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE PAR L'INTERMÉDIAIRE DU SLAVON: HISTOIRE D'ALEXANDRE LE GRAND

(Résumé)

Les études sur les livres populaires, dans leur circulation universelle, ont envisagé surtout la filiation et les influences exercées par ceux-ci et ont négligé les caractéristiques de structure et d'art littéraire pour chaque nouvelle réception.

L'auteur a relevé, dans des études antérieures, l'aspect de renouvellement des livres populaires par transmission d'un peuple à l'autre, c'est-à-dire par transmutation dans une autre langue. Cette fois-ci il s'occupe de l'histoire d'*Alexandre le Grand*.

Ce roman, dans sa circulation universelle, a subi les plus diverses rédactions, en commençant par celles « poématiques » de l'Occident (France), destinées à des milieux seigneuriaux et chevaleresques, jusqu'à celles de type folklorique, présents dans le fond littéraire slave et roumain. L'auteur poursuit et compare surtout les versions latine, polonaise, slaveonne de rédaction serbocroate et roumaine. La comparaison de ces versions révèle d'abord qu'elles se rangent par zones de culture aux caractéristiques propres et ensuite qu'elles ont assimilé chaque fois, par

transmutation, de nouveaux éléments locaux de folklore. Donc il ne s'agit pas de simples traductions, mais des remaniements.

De cette façon, la version roumaine de l'histoire d'*Alexandre le Grand*, dépendante de la version slavonne en rédaction serbocroate, présente des différences de style et de fabulation. L'échange des lettres entre Alexandre le Grand et sa mère Olympiade, les motifs légendaires du roman, la descriptions des expéditions d'Alexandre le Grand, les lamentations de Roxane à la mort de son époux, tout descend au langage et au fond folklorique authentiquement roumain. Par cela le livre gagne une nouvelle vie, se répand et circule énormément à travers les siècles, s'intègre à la culture nationale. La réception de ce livre s'est fait en grande mesure librement, à la manière folklorique, et le fait en soi prouve l'étroite liaison entre les livres populaires et le folklore, dont ils ont toujours puisé des éléments frais et duquel, dans d'autres cas, ils ont enrichi le contenu.